

Lahingud Väike-Emajõel 1944. aasta augustist-septembrini

Ranno Sõnum

1944. aastal Eestis peetud lahingutest on seni varju jäänud võitlused, mida peeti Väike-Emajõel kaitseliinil Walk augustist septembrini 1944. Seni ilmunud käsitlustes Väike-Emajõe lahingutele palju tähelepanu ei ole pööratud. Kõige põhjalikumalt on seda kajastatud 1972. aastal Arved Kalvo poolt ilmunud raamatus „Nemad vabastasid Lõuna-Eesti“¹ ja veel on seal toimunud lahinguid puudutanud Mart Laar raamatus „Emajõgi 1944.“² Uuemaid andmeid Väike-Emajõel peetud lahingute kohta on avaldatud, aga Valga sõjamuuseumi 2023. aasta aastaraamatus, kus on ilmunud kolonel Eero Reebo artikkel „Vähetuntud suurlahing Väikesel Emajõel“³ ja veel on samas väljaandes avaldatud ajaloodoktor Peeter Kaasiku artikkel Väike - Emajõe lahingutes kasutatud Eesti Omakaitse üksustest.⁴

Seni kõige põhjalikumad käsitlused Väike-Emajõel peetud lahingutest pärinevad Aivar Kassilt⁵ ja Kristjan Valmetilt⁶, kes on sellel teemal kirjutanud Kaitseväe Akadeemias lõputööd. Ühtlasi on Väike-Emajõel peetud lahinguid kirjeldanud ka Paul Mõtsküla oma raamatus „Nad läksid rinde paremal tiival“, kus ta vaatleb peetud lahinguid tänase Vene Föderatsiooni Kaitseministeeriumi Keskarhiivi materjalidele tuginedes.⁷

Järgnevas artiklis antakse Väike Emajõel peetud võitlustest ülevaade, kasutades nii varem ilmunud kirjandust kui ka Saksa ja Vene arhiivide materjale. Saksa arhiivi materjalidest on kasutatud Saksa Liiduarhiivi Sõjaarhiivis asuvaid materjale (*Bundesarchiv Militärarchiv*) ja Vene arhiivimaterjalidest neid, mille ära kirju on säilitatud Eesti sõjamuuseumis ning Vene

---

¹ A. Kalvo. Nemad vabastasid Lõuna-Eesti: 1944. aasta augustis-septembris. Tallinn: Eesti Raamat, 1972.

² M. Laar. Emajõgi 1944: II maailmasõja lahingud Lõuna-Eestis. Tallinn: Varrak, 2006.

³ E. Reebo. Vähetuntud suurlahing Väikesel Emajõel. – M. Kivi (koost). Sihtasutus Valga Isamaalise Kasvatuse Püsiekspositsioon – Valga Sõjamuuseumi aastaraamat II/2023. Valga: Valga Sõjamuuseum, lk 8-26.

⁴ P. Kaasik. Omakaitse lahinguüksused 1944. aasta lahingutes Väikesel Emajõel. – M. Kivi (koost). Sihtasutus Valga Isamaalise Kasvatuse Püsiekspositsioon – Valga Sõjamuuseumi aastaraamat II/2023. Valga: Valga Sõjamuuseum, 2023, lk 26-31.

⁵ A. Kass. Väike-Emajõe lahingud 1944. aasta suvel. Juhendaja: Olavi Punga. Tartu: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused Strateegia õppetool, 2003.

⁶ K. Valmet. Operatsiooni füüsilise keskkonna mõju Väike-Emajõe ümbruses 1944. aastal toimud lahingute näitel: lõputöö. Juhendaja: Olavi Punga. Tartu: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, strateegia ja sõjaajaloo õppetool, 2018.

⁷ P. Mõtsküla. Nad läksid rinde paremal tiival. Tallinn: Eesti Raamat, 1969.

Kaitseministeeriumi Keskarhiivi digiteeritud dokumente, mis on kättesaadavaks tehtud veebileheküljel: <https://pamyat-naroda.ru/>.

Lahingute jõudmine Väike-Emajõe äärde ja kaitseliinist Walk

1944. aasta suvel 26. juulist kuni 10. augustini peeti ägedaid lahinguid Sinimägedes, kus Punaarmee ei õnnestunud sealsete üksuste kaitsest läbi murda. Järgnevalt sama aasta 10. augustil alustas Punaarmee 3. Balti rinde väed pealetungi Marienburgi kaitseliinil, mis paiknes Kagu-Eesti ja Kirde-Läti kõrgustikel. See kaitseliin pidi takistama Punaarmee sissetungi Kagu-Eestisse ja sealt edasi Põhja-Läti.⁸

Tulles tagasi 10. augustil alanud pealetungi juurde, siis seal anti punaväe poolt põhilööök Laura ja Pankjavitsa vahelises rindelõigus ning juba 13. augustiks langes Punaarmee 67. armee 43. laskurdiviisi kätte Võru. Pärast kogu Võrumaa vallutamist jätkati edasitungi Põlva suunas.⁹ Lisaks andis 3. Balti rinde juhataja armeekindral Ivan Maslennikov korralduse teha Saksa üksuste tagalasse üle Lämmijärve Mehikoorma piirkonda dessant, mis pidi aitama Suure-Emajõe äärde välja jõuda nendel 67. armee üksustel, mis läbisid metsaalasid kirde pool Võrut.¹⁰ Dessant toimus 15. kuni 18. augustini, mis kiirendas 67. armee pealetungi Tartu suunas ja 25. augustiks vallutati Tartu.¹¹

Samal ajal hakkas rinne jõudma Väike-Emajõe äärde, nimelt läks 26. augustil pealetungile 1. löögiarmee väed ja sel päeval jõudis 1. löögiarmee 288. ning 16. laskurdiviis Väike-Emajõe äärde.¹² 26. augustiks võiks seega nimetada Väike-Emajõe lahingute alguse kuupäevaks. Punaarmee jõudmisega Väike-Emajõe äärde oli selleks hetkeks sinna sakslaste poolt rajatud kaitseliin Walk, mille ehitamisega oli algust tehtud juba 1944. aasta juunis. See kaitseliin koosnes kokku kahest kaitsevööndist, sügavusega 10-12 km.¹³

Kokku oli kaitseliini pikkuseks 144 km ja see kulges Võrtsjärvest kuni Gulbeneni. Kaitseliin oli jaotatud kolmeks vööndiks: põhjalõik, mis kulges Võrtsjärvest Soe külani ja seal oli

---

⁸ P. Kaasik. 1944. aasta sõjategevus Eestis. – T. Tannberg (koost). Eesti sõjaajalugu: valik peatükke Vabadussõjast tänapäevani. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2021, lk 328.

⁹ T. Hiio. Combat in Estonia in 1944. – T. Hiio, M. Maripuu, I. Paavle (toim). Estonia 1940-1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Tallinn: Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus, 2006, lk 1071.

¹⁰ H. Ojalo, R. Sõnum. Permisküla ja Mehikoorma: kaks unustatud lahingut 1944. Tallinn: Ammukaar, 2022, lk 60.

¹¹ A. Kalvo. Nemad vabastasid Lõuna-Eesti, lk 55-67,121,

¹² Samas, lk 89.

¹³ E. Reebo. Vähetuntud suurlahing Väiksel Emajõel, lk 10.

vastupanu sõlmeks Tõrva. Kaitseliini kesklõik kulges Hummulist Rämnieki Koiva jõe ääres. Lõpuks kulges kaitseliini kolmas vöönd ehk lõunalõik asus Rämniekist Gulbeneni ja kattis Koiva jõge. Samas vaadates, milliseid kaitserajatisi kaitseliinil Walk oli rajatud ja kui tihedalt neid oli, siis ühe rinde kilomeetri kohta oli kaevikuid 2,5 km, avatud kuulipildujapesi 10-12 tk ühe rinde kilomeetri kohta, raidtõkkeid 0,4 km ühe rinde kilomeetri kohta ja 0,7 km okastraattõkkeid ühe rinde kilomeetri kohta.¹⁴

Lahingud Väike-Emajõel 26. augustist kuni 31. augustini 1944

Nagu eespool mainitud, siis lahingud Väike-Emajõel algasid 26. augustil 1944 kui esimesed Punaarmee üksused olid jõeni jõudnud. Selleks ajaks olid kaitseliinile Walk paigutatud järgnevad Saksa XXVIII armeekorpuse üksused: 31. grenaderidiviis asus Rämniekist Koiva jõge mööda kuni Koikkülani ja raudteeni Mõneku lähedal. Edasi asus 21. jalaväediviisi lõik Väike-Emajõest lõunas kuni Tsirguliinani ja sealt edasi oli kuni Võrtsjärve suudmealani 12. Luftwaffe välidiviis.¹⁵ 30. jalaväediviis asus kaitsepositsioonile Piku talu juures. 26. augustil toimus aktiivne lahingutegevus 21. jalaväediviisi lõigus, kus Punaarmee pealetung löödi tagasi peakaitseliinilt.¹⁶ Tulles selle juurde, millised Punaarmee üksused jõudsid olid selleks jõe äärde lisaks 1. löögiarmee 288. ning 16. laskurdiviisile, siis need olid 67. armee 98. laskurdiviisi 4. laskurpolk ja päev hiljem, 27. augustil alustatud pealetungiga jõudsid Väike-Emajõe äärde ka ülejäänud 1. löögiarmee üksused pärast Tsirguliina vallutamist.¹⁷

Järgnevalt üritas Punaarmee käigult jõge ületada ja 1. löögiarmee 14. kaardiväe laskurkorpuse 288. laskurdiviis ründas Saksa üksusi Piku ja Soka talude vahelises lõigus. 288. laskurdiviisi ühel pataljonil õnnestuski jõgi Soka talu juures jõgi ületada. Veel õnnestus sama teha ka 98. laskurdiviisi 4. laskurpolgul.¹⁸ 27. augustil toimusid lahingud kogu Väike-Emajõel asuva kaitseliini Walk ulatuses, nimelt on Saksa 18. armee päevaaruandes kirjutatud ägedatest lahingutest 21. jalaväediviisi piirkonnas, kus rünnati pataljonisuuruste jõududega Taari talu ümbrust ja rünnati ühe rügemendi (polgu) ja pataljoni suuruste jõududega Tsirguliina juures olevat raudteesilda. Lisaks toimusid rünnakud Sooru küla ja Singa küla vahel. Kokkuvõttes likvideeriti kolm Punaarmee läbimurret üle jõe 21. jalaväediviisi piirkonnas.¹⁹ 30. jalaväediviisi

---

¹⁴ K. Valmet. Operatsiooni füüsilise keskkonna mõju Väike-Emajõe ümbruses 1944. aastal toimud lahingute näitel, lk 19-20.

¹⁵ Zusammenfassung vom 26.08.1944. Barch RH 20-18/839, l. 93.

¹⁶ Samas, l. 93.

¹⁷ A. Kalvo. Nemad vabastasid Lõuna-Eesti, lk 90-91.

¹⁸ Samas, lk 90.

¹⁹ Zusammenfassung vom 27.08.1944. Barch RH 20-18/839, l. 90-91.

lõigus toimus Punaarmee poolt kolm pataljoni suurust rünnakut Singa küla ja Soka talu vahelisel alal.²⁰

Järgmiseks päeval, 28. augustil rünnakud jätkusid XXVIII armeekorpuse vastu ilma erilist edu saavutamata.²¹ Samast päevast on teada ka uuem Saksa üksuste asetus kaitseliinil Walk ja see kulges järgnevalt: Tirza´st mööda Koiva jõe asusid 83. jalaväediviis, 21. Luftwaffe välidiviis, võitlusgrupp Ortner.²² Lahingud kaitseliinil Walk 29.-31. augustini ei kulgenud Punaarmeele edukalt, sest nende jõe ületuskatsed löödi tagasi ja see kajastub Saksa 18. armee kui ka XXVIII armeekorpuse dokumentides. Samas, kõige ägedamad lahingud peeti just 21. jalaväediviisi lõigus.²³

Lahingud Väike-Emajõel 1944. aasta septembris

Ägedamad lahingud Väike-Emajõel peeti just 1944. aasta septembris ja juba 4. septembril läksid Saksa XXVIII armeekorpuse üksused ise vastupealetungile. Pealetungi tulemusena suudeti Plinskast Käreni tekkinud Punaarmee sillapea laienemine ära hoida.²⁴ Samaaegselt hakati Punaarmee poolt ette valmistama uut suurt pealetungi Väike-Emajõe ületamiseks. Sellega seoses anti ka 4. septembril 1944 3. Balti rinde juhatuse poolt välja käsk, millega väed pidid pealetungiks valmis olema 9. septembril, kuid Punaarmee ülemjuhatause ehk STAVKA poolt pandi selleks tähtajaks 14. september.²⁵ Väike-Emajõe ületamiseks ja kaitseliini Walk läbimurdmiseks moodustati kaks löögigruppi 67. armee ja 1. löögiarmee kokkupuute kohtades. Lisaks olid nii 67. armee kui ka 1. löögiarmee laskurkorpused ja diviisid jaotatud kokku kolmeks osaks ning iga osa moodustas kaks ešeloni.

67. armee diviisid olid jaotatud järgnevalt Pikasillast Piku metsavahimajani (tänapäeval Ransi külas):

- I ešelon – 98., 189., 201. ja 11. laskurdiviis ning 111. laskurkorpuse 85. ja 377. laskurdiviis.
- II ešelon – 122. laskurkorpuse 191. ja 43. laskurdiviis ning 111. laskurkorpuse 196. laskurdiviis, 112. laskurkorpuse 265. laskurdiviis.

1. löögiarmee diviisid ja korpused olid jaotatud Pikust Tõlliste mõisani järgnevalt

---

²⁰ Samas, l. 90-91.

²¹ XXVIII armeekorpuse sõjapäevik. Barch RH 24-28/297, l. 23.

²² Zusammenfassung vom 28.08.1944. Barch 20-18/839, l. 88.

²³ Vt: Zusammenfassung vom 30.08.1944. Barch RH 20-18/839, l. 24.

²⁴ P. Kaasik. Omakaitse lahinguüksused 1944. aasta lahingutes, lk 29.

²⁵ E. Reebo. Vähetuntud suurlahing, lk 13.

- I ešelon – 14. kaardiväe laskurkorpuse 23., 53. ja 52. laskurdiviis, 12. kaardiväe laskurkorpuse 56. ja 44. laskurdiviis ning 119. laskurkorpuse 376. ja 245. laskurdiviis.
- II ešelon – 146. ja 33. laskurdiviis.²⁶

Sealt edasi kujunes läbimurdelõiguks Pikust 10 km põhjapoole jääv ala ja sinna olid koondatud järgnevad 67. armee diviisid:

I ešelon – 11., 85., 201. ja 377. laskurdiviis.

II ešelon – 196. ja 256. laskurdiviis.²⁷

Vaadates, kuidas käiks pealetungiks ettevalmistamine ühe laskurpolgu tasandil, siis toome siinkohal välja 43. laskurkorpuse 191. laskurpolgu pealetungi ettevalmistused. Alates 5. septembrist 1944 toimus polgu ohvitseride poolt vastase jälgimine ja hakati ette valmistama ründesildu ning muid vahendeid jõe ületamiseks. 12. septembriks oli ette valmistatud jõe forsseerimiseks 8 paati, 6 parve ning 3 ründesilda ja 13. septembri õhtuks olid polgu üksused viidud lähtepositsioonidele.²⁸ Punaarmee oli loomulikult ka õhujõudude toetus kaitseliinist Walk läbimurdmiseks, nimelt 67. armee pealetungi toetas 7. ründelennuväe korpus ja 330. hävituselennuväe diviis, 1. löögiarmee toetas 305. ründelennuväe diviis ja 269. hävituselennuväe diviis.²⁹

14. septembril 1944 algas pärast suurtükiväe ning lennuväe ettevalmistustuld Punaarmee pealetung ja Väike-Emajõe asusid ületama 1. löögiarmee ning 67. armee esimese ešeloni diviisid.³⁰ Ühtlasi oli 67. armee 21 km rindelõiku koondatud kokku 1057 suurtükki ja miinipildujat.³¹ Pealetungi algust on kirjeldanud 61. jalaväediviisi suurtükiväeohvitser Hans-Eberhard Brossok järgnevalt: „14. septembril ajas meid maast lahti venelaste turmtuli eesliini pihta. Peagi alanud tõkkes tule andmisel juhtus tulepositsiooni enneaegne mürsuplahvatus. Üks granaat, mida ülemjefreitor Adomeit, nagu ta ise mulle rääkis, oli juba kahel korral kätte võtnud ja justkui seletamatu aimduse ajal jälle kõrvale pannud, lükati siiski rauda ning lõhkes natuke maad enne suudmeni jõudmist. Selle juures sai ülemjefreitor Neuschäfter raskelt ja allohvitser

²⁶ K. Valmet. Operatsiooni füüsilise keskkonna mõju Väike-Emajõe ümbruses 1944. aastal toimud lahingute näitel, lk 14.

²⁷ Samas, lk 15.

²⁸ Описание боевых действий 191 сп при прорыве обороны противника на рубеже Вяйке-Эма-Йыги. TSAMO.1014.1.98.

²⁹ E. Reebo. Vähetuntud suurlahing, lk 17.

³⁰ A. Kalvo. Nemed vabastasid Lõuna-Eesti, lk 139.

³¹ P. Mõtsküla. Nad läksid rindele paremalt tiivalt, lk 32.

Baumgarten koos ülemjefreitorit Adomeiti ja Tunschiga kergelt haavata. Neuschäfer suri laatsaretis. Nüüd oleks meil hädasti tarvis läinud meie sanitaarveltsveebel Stornbelit.

See aga istus parajasagu ära oma viiepäevast kergest aresti pesemata jalgade eest, ühes panipaigas eelikupositsioonil. Helistasin sinna ning käskisin ta kohe välja saata. Seejuures kandis peavahtmeister mulle ette, et eelikupositsioon oli jäänud tugeva suurtükitle alla ning allohvitser Janowitz ja patarei teine rätsep, ülemjefreitor Bertulies on haavatud. Surma või haavata olid saanud kakskümmend neli hobust. Nüüd maksis ennast kätte see, et eelikupositsioon asus eesliinist kõigest kuue kilomeetri kaugusel.

21. jalaväediviis löi kõik vaenlase rünnakud tagasi, samal ajal kui meist põhjas paiknevate 30. jalaväediviisi ja 12. Luftwaffe välidiviisi juures toimusid suured läbimurded. Meie naabrite juurde saadetud eelvaatleja, allohvitser Vogel suutis ennast veel päästa pagemisega meie löiku ning jõudis õhtupoolikul tagasi tulepositsioonile. Ka järgnenud päevad tõid kaasa ägedaid tõrjelahinguid, ilma et venelasel oleks korda läinud 21. jalaväediviisi lõigust läbi murda.³²

Vaadates Brossoki mälestuste valguses XXVIII armeekorpuse sõjapäevikut, siis 31. grenaderidiviisi piirkonnas toimusid vaenlase rünnakud ja samuti saadigi suur vaenlase suurtükiväetulelöök. 21. jalaväediviisi positsiooni rünnati üheksa korda rügemendi (polgu) suuruste jõududega. 30. jalaväediviisi ja 12. Luftwaffe välidiviisi löikudes õnnestus Punaarmee luua 2-3 km sügavune sillapea. 61. jalaväediviis suutis minna ka vasturünnakule.³³

Esimese rünnakupäeva õhtuks olid 67. armee üksused läbi murda kaitseliini Walk esimesest positsioonist. 1. löögiarmee üksused kaitseliini Walk läbimurdmisel nii edukat ei olnud ja suudeti kõigest mõnes kohas ennast Saksa XXVIII armeekorpuse kaitsesse sisse kiiluda.³⁴ Järgmisel päeval, 15. septembril jätkasid Punaarmee üksused edasitungi sillapealt, mis oli neil õnnestunud luua Väike-Emajõe vastaskaldale. 67. armee üksused liikusid edasi loode ja põhja suunas.³⁵ Kokkuvõttes suutsid 67. armee üksusest täpsemalt 111. laskurkorpuse väed hõivata sama päeva lõpuks Valga-Tõrva maantee Roobe mõisast Tõnuni.³⁶ 1. löögiarmeel 23. kaardiväe laskurkorpus vallutas samal päeval Soe küla ja Hummuli aleviku. Ühtlasi sama laskurkorpuse kaks diviisi: 53. ja 54. kaardiväe laskurdiviisidel õnnestus ületada ka Valga-Tõrva maantee.³⁷

---

³² H. E. Bossok. Süda vaekausil: suurtükiväelase teekond Kura lahest Visla laheni. Tallinn: Olion, 1999, lk 236-237.

³³ XXVIII armeekorpuse sõjapäevik. Barch RH 24-29/297, l. 30.

³⁴ A. Kalvo. Nemad vabastasid Lõuna-Eesti, lk 143.

³⁵ F. Vendel. Maaväegrupp Nord: operatsioon Riia ja Aster-Tag. Kuressaare: Fred Vendel, 2020, lk 53.

³⁶ A. Kalvo. Nemad vabastasid Lõuna-Eesti, lk 143.

³⁷ Samas, lk 143.

Heites pilku kuidas sama päeva lahinguid on kirjeldanud Saksa XXVIII armeekorpuse sõjapäevik, siis sel päeval tuli 31. grenaderidiviisil tagasi lüüa rohkelt vaenlase rünnakuid. 30. ja 61. jalaväediviisi positsioone ründas Punaarmee tankide ja lennuväe toetusel. Siiski õnnestus nendel kahel diviisil minna vasturünnakule ja lüüa vastane tagasi Piiri ning Rulli külade liinile. Ägedad lahingud toimusid ka 12. Luftwaffe välidiviisi piirkonnas, kus leidsid aset samuti Punaarmee üksuste rünnakud tankide toetusel ja lahingute põhiraskus kandus Tõrva piirkonda.³⁸

16. septembril ägedad lahingud jätkusid ja keskpäeval alustasid pealetungi 67. armee ning 1. löögiarmee teise ešeloni väeosad pärast ettevalmistavat suurtükiväe ning lennuväe tulelööki.³⁹ Nüüd õnnestus punaväe üksustel läbi murda 30. ja 61. jalaväediviisi kaitsest. Ühtlasi rünnati ka 31. jalaväediviisi üksusi kompanii (roodu) suuruste jõududega.⁴⁰ Sama päeva õhtuks olid 67. armee üksused jõudnud oma diviisidega ületada Õhne jõe, vallutada Rulli küla ja 377. laskurdiviis oli jõudnud Ala-Alma - Suure-Rusi⁴¹ - Saki talude joonele. Lisaks grupeeriti ümber ka 1. löögiarmee ja 67. armee üksused ning 1. löögiarmee üksuste liitekohta toodi juurde kaks diviisi: 33. ja 146. laskurdiviis.⁴²

17. septembril jätkus Punaarmee üksuste äge pealetung ja selle tulemusena oli 61. jalaväediviisi sunnitud taanduma Tõrva suunas ning diviis kandis kaotusi eriti ohvitseride hulgas.⁴³ Lisaks tuli ida pool Tõrvat 61. jalaväediviisil vasakul tiival ja 12. Luftwaffe välidiviisil paremal tiival tõrjuda tagasi Punaarmee rünnakud. Samas 17. septembri jooksul ei õnnestunud Punaarmeel taanduma lüüa 31. grenaderdiviisi, 21. jalaväediviisi ja 12. Luftwaffe välidiviisi. Laiem XXVIII armeekorpuse diviiside taandumine algas alles sama päeva õhtul.⁴⁴ Vaadates Väike-Emajõe lahingute piirkonnas peetud õhusõda, siis 17. septembril 1944 tulistati Saksa õhuässa major Erich Rudorfferi juhitud hävitajalt Focke-Wulff 190 A6 poolt alla leitnant Jakov Ljahhovi

---

³⁸ XXVIII armeekorpuse sõjapäevik. Barch RH 24-28/297, l. 32.

³⁹ A. Kalvo. Nemed vabastasid Lõuna-Eesti, lk 143-144.

⁴⁰ XXVIII armeekorpuse sõjapäevik. Barch RH 24-28/297, l. 33.

⁴¹ Suure-Rusi talu enam tänapäevastelt kaartidelt ei leia, kuid tänasel päeval kuuluks ta haldusjaotuse järgi Saki küla alla koos Saki ja Ala taluga.

⁴² A. Kalvo. Nemed vabastasid Lõuna-Eesti, lk 144.

⁴³ W. Hubatsch. 61. Infanterie-Division. Kampf und Opfer ostpreussischer Soldaten. Bad Nauheim : Podzun, 1961, lk 131.

⁴⁴ XXVIII armeekorpuse tõlgitud päevaaruanded, <https://militaar.net/phpBB2/viewtopic.php?t=17969&start=15> (vaadatud 16.12.2024)

juhitud ründelennuk IL-2. Hiljem, 1945. aastal anti Ljahhovile postuumselt ka Nõukogude Liidu kangelase aunimetus.⁴⁵

18. septembri hommikuks oli 61. jalaväediviis taandunud Pihleni küla-Keisri talu- Tõrva linna idaserva joonele ja 12. Luftwaffe välidiviis oli taandunud Nopsi talu, Kaubi ja Karu külade joonele. Sel päeval õnnestus Punaarmee tungida lõunast ja idast Tõrva linna servani ning 12. Luftwaffe välidiviisil õnnestus hävitada Tõrva piirkonnas kokku 11 Punaarmee tanki, mille tulemusena diviisi ja sellele allutatud üksuste hävitatud punaväe tankide arv tõusis 71-le. Lisaks jõudis see päev Punaarmee 12. Luftwaffe välidiviisi lõigus Tõrva linna servani.⁴⁶ Ühtlasi paistis punaväe tankide hävitamisel silma ka leitnant Konrad Sauer 393. ründesuurtükide brigaadist, kes nii 17. kui ka 18. septembril hävitas oma ründesuurtükiga 14 Punaarmee tanki. Hiljem 30. septembril pälvis Sauer tammelehed Raudristi Rüütlisti juurde, mis oli talle antud just Väike-Emajõel ja Tartu all peetud lahingut eest. Tammelehtede andmise esildise juures tõsteti esile ka tema 14 punaväe tanki hävitamist Väike-Emajõe all.⁴⁷

19. septembriks langes Punaarmee kätte ka Tõrva ja Valga.⁴⁸ Samal päeval pärast Tõrva langemist Punaarmee kätte asus 61. jalaväediviis ja 12. Luftwaffe välidiviis rajama uut kaitseliini Piile talu-Antsu talu-Koiva talu-Varika talu-⁴⁹Helme aleviku-Lõve küla-Rääsu talu-⁵⁰Leebiku küla-Lepiku talu⁵¹-Karu küla üldjoonele. Järgnevalt 19.-20. septembrini tuli korpusel Punaarmee surve all taanduda järk-järgult Lätti Endzele küla piirkonda. Sellega said läbi ka Väike-Emajõe lahingud.⁵² Vähetuntud faktina on teada, et Väike-Emajõel peetud lahingute tulemusena sai kannatada kindralfeldmarssal Barclay de Tolly mausoleum, mis sai Punaarmee suurtükiväe poolt tabamuse jõepoolse seina nurka. Ühtlasi oli punaarmee laste poolt sisse

---

⁴⁵ Eesti Sõjaajaloo Teejuht: Eesti ringreisi teemakaart:

<https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?mid=1UQV4OwFhA5zlgSD1nNjGrBdgN1VmedSN&ll=58.076780105719415%2C25.944286809127426&z=15> (vaadatud 16.12.2024).

⁴⁶ Samas.

⁴⁷ <https://www.tracesofwar.com/persons/66854/Sauer-Konrad.htm> (vaadatud 16.12.2024).

⁴⁸ E. Reebo. Vähetuntud suurlahing Väiksel Emajõel, lk 21.

⁴⁹ Piile talu, Antsu talu, Koiva talu ja Varika talu enam tänasel päeval kaartidelt ei leia, kuid need jääksid suures plaanis Helme aleviku ja Leebiku küla vahele.

⁵⁰ Rääsu talu ning Lepiku talu tänasel päeval enam kaartidelt ei leia ja tänapäevase haldusjaotuse järgi asuksid need talud Lõve ja Leebiku küla vahel.

⁵¹ Lepiku talu tänasel päeval enam kaartidelt ei leia ja tänapäevase haldusjaotuse järgi asuksid selle talu maad Kaubi külas.

⁵² XXVIII armeekorpusse sõjapäevik. Barch RH 24-28/297, l. 33-36.

murtud ka Barclay de Tolly abikaasa kirstu.⁵³ Hiljem Nõukogude propagandakirjanduses aeti purustused sakslaste süüks.⁵⁴

Tulles kaotuste juurde, siis siinkirjutaja pole leidnud Saksa allikates hinnanguid XXVIII armeekorpuse kaotuste kohta. Samas Paul Mõtsküla hindab Saksa diviiside kaotusteks 4500 meest langenutena.⁵⁵ Kokkuvõtvaid hinnanguid Punaarmee kaotuste osas ei ole tehtud, kuigi näiteks pärast lahingute lõppu oli 1. löögiarmee 119. laskurcorpuse 33. laskurdiviisis alles kõigest 3000 meest ja laiemalt olid punaväel kõige suuremad kaotused just jalaväeüksustes, mis moodustasid kõigi kaitseliini Walk läbi murdmise käigus kantud kaotuste koguarvust 81%.⁵⁶

---

⁵³ H. Ross (koostaja). Kindralfeldmarssal vürst Michael Andreas Barclay de Tolly : 13.XII 1759 -25.V 1818. Tõrva: Väike-Viru, 2016, lk 147.

⁵⁴ Vt: 3. Balti rinde Poliitvalitsuse ülema ettekanne Punaarmee Poliitilise Peavalitsuse ülemale Vene väejuhi kindralfeldmarssal Barclay de Tolly hauakambri seisukorrast. — A. Matsulevitš, N. Nazarova, I. Paul, O. Ratassep (koost). Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas. Dokumente ja materjale. Tallinn: Eesti Raamat, 1975, lk 462-463.

⁵⁵ P. Mõtsküla. Nad läksid rinde paremalt tiival, lk 57.

⁵⁶ E. Reebo. Vähetuntud suurlahing Väiksel Emajõel, lk 23.

EFA.217.1.7964

Purustatud Pikasilla sild 12.11.1944. EFA.217.1.7964

https://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=255043&_xr=67642fd96f3b5

EFA.217.1.8009

Tõrva. Elamute varemed Pikal tänaval 15.11.1944. EFA.217.1.8009

https://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=255088&_xr=676434ea78338

Leitnant Konrad Sauer 393. ründesuurtükkide brigadist

12. Luftwaffe välidiviisi ülem Gottfried Weber